

Пайда Ю. Ю.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри загальноправових дисциплін

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН У БІЛОРУСІ ТА МОЛДОВІ

Анотація. Виконано аналіз теоретичних положень та нормативно-правового регулювання щодо засад і принципів організації релігійних відносин у Білорусі та Молдові, визначено їх сутність, основні риси й значення, а також обґрунтовано пріоритетні напрями розвитку правового регулювання релігійних відносин в Україні.

Ключові слова: правове регулювання, релігійні відносини, свобода світогляду, віросповідання, Білорусь, Молдова.

Постановка проблеми. Ефективне правове регулювання релігійних відносин, створення рівних умов для вільної діяльності різноманітних релігійних організацій, забезпечення толерантності в суспільстві та всебічне гарантування права на свободу совісті становить одне з нагальних завдань кожної держави. Модель взаємовідносин держави й релігійних організацій, як і підхід до правового регулювання релігійних відносин, залежить насамперед від рівня релігійності населення, віровчень найбільш поширених релігій, існуючих національних традицій, рівня свідомості та культури громадян, особливостей політичного режиму тощо.

В Україні на шляху до розбудови демократичної, правової держави в основу правового регулювання релігійних відносин, як відомо, покладаються такі основоположні засади, як гарантований державою релігійний плюралізм, а також відмежування церкви від держави. Хоча водночас в Україні правове регулювання релігійних відносин продовжує здійснюватися застарілим і фрагментарним профільним законом за відсутності цілісної концепції державної політики в релігійній сфері. Багато в чому останнє пов'язано з відмінним підходом до правового регулювання релігійних відносин в ЄСР, до складу якого входила й Україна. При цьому цілком логічно, що схожі з Україною проблеми та завдання в релігійній сфері мають інші країни (наприклад, Білорусь і Молдова), які також були частиною ЄСР і вже пройшли (або ще проходять) свій шлях пошуку оптимальної моделі правового регулювання релігійних відносин. Тому в контексті розвитку нормативно-правових засад функціонування релігійних організацій та реалізації права на свободу совісті в Україні актуальними є питання особливостей правового регулювання релігійних відносин у Білорусі та в Молдові.

Зазначимо, що деякі питання правового регулювання релігійних відносин в Україні й зарубіжних країнах уже розглядалися такими вченими, як А.С. Бакун, А.Ю. Коневская, А.А. Куперман, І.О. Пристінський, Г.Л. Сергієнко, В.В. Старостенко, М.А. Шибанова, Я.С. Яскевич та інші. Водночас їхні наукові роботи стосуються переважно тільки окремих аспектів правового забезпечення свободи совісті та організації релігійних організацій у зарубіжних країнах, натомість правові основи й принципи регулювання релігійних відносин у Білорусі та Молдові змістовно не характеризувались у межах удосконалення організації релігійних відносин в Україні.

Саме тому метою статті є аналіз теоретичних положень і нормативно-правового регулювання щодо засад та принципів організації релігійних відносин у Білорусі й Молдові, визначення їх сутності, основних рис і значення, а також обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку правового регулювання релігійних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед зауважимо, що, крім досвіду Білорусі та Молдови, з питань правового регулювання релігійних відносин також корисною може бути відповідна практика США, країн Західної й Центральної Європи, що, зрозуміло, заслуговує вже на окреме ґрунтовне дослідження. Водночас удосконалення правового регулювання релігійних відносин в Україні має ґрунтуватись не лише на відповідному позитивному та негативному закордонному досвіді, а й на демократичних засадах релігійного різноманіття та релігійної свободи з неодмінним урахуванням усталених національних традицій і звичаїв у релігійній сфері.

У Республіці Білорусь основні засади й принципи правового регулювання релігійних відносин закладені в Конституції Республіки Білорусь від 15 березня 1994 р. № 2875-ХІІ [1], хоч і в дещо менш розгорнутому вигляді порівняно з Конституцією України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [2]. Зокрема, у білоруському законі відсутні істотні положення щодо відокремлення держави від релігійних організацій та церкви від школи, що, на нашу думку, має бути іманентною ознакою сучасної світської демократичної держави. При цьому дещо неоднозначною постає конституційна норма з приводу врегулювання взаємовідносин держави та релігійних організацій з урахуванням їх впливу «на формування духовних, культурних і державних традицій білоруського народу» [1]. З одного боку, безперечно позитивним є врахування державою відповідних релігійних, культурних та інших традицій і звичаїв у релігійній сфері, що рівною мірою повинне мати місце також в Україні. З іншого ж боку, більш вдалим є формулювання ст. 11 Конституції України, яка передбачає сприяння держави розвитку релігійної самобутності «всіх корінних народів і національних меншин України» [2]. Так само в Республіці Білорусь, керуючись принципом свободи совісті (який, до речі, у Конституції Білорусі [1] прямо не названий), держава повинна враховувати релігійні звичаї та традиції не тільки білоруського народу, а й інших народів і національних меншин.

Водночас Конституція Республіки Білорусь досить розгорнуто й точно окреслює підстави заборони діяльності релігійних організацій, цілком логічно відносячи до них їх спрямованість проти державного суверенітету, конституційного ладу та громадянської злагоди, а також на порушення прав громадян, перешкоджання виконанню їхніх обов'язків, завдання шкоди здоров'ю й моральності [1]. Хоча варто вказати на необхідність деякого уточнення цієї норми, яка за наявності відповідних підстав має передбачати не просто більш широку заборону релігійних організацій, а взагалі ведення визначеної релігійної

діяльності громадянами, які формально можуть і не належати до заборонених релігійних організацій. Так чи інакше, у ч. 2 ст. 35 Конституції України [2] уможлиблюється заміна такої підстави обмеження релігійних прав, як «інтереси охорони громадського порядку», інтересами забезпечення державного суверенітету, конституційного ладу та громадянської злагоди.

Як і в Україні, у Республіці Білорусь профільний законодавчий акт, що регулює релігійні відносини, попри внесені до нього зміни, є дещо застарілим, будучи прийнятим майже чверть століття тому, і на сьогодні вже не повною мірою відповідає нагальним потребам та завданням розвитку релігійної сфери. Як негатив може розглядатись також затвердження цього профільного закону до прийняття Конституції Республіки Білорусь від 15 березня 1994 р., що може не забезпечувати послідовність та узгодженість регулювання в релігійній сфері.

Спільне радянське минуле має наслідком змістову близькість Закону Республіки Білорусь «Про свободу совісті та релігійні організації» від 17 грудня 1992 р. № 2054-ХІІ [3] із Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ [4], зокрема, щодо закріплення права на свободу совісті та віросповідання, рівності релігій перед законом, рівності громадян незалежно від їх ставлення до релігії, відмежованості держави та церкви тощо. Незважаючи на загальну прогресивність наведених принципів релігійної свободи, не можна погодитись із положеннями ст. 5 Закону Білорусі «Про свободу совісті та релігійні організації» від 17 грудня 1992 р. № 2054-ХІІ [3] щодо права батьків (або осіб, які їх замінюють) за взаємною згодою виховувати своїх дітей відповідно до їх ставлення до релігії. Як уже зазначалося, таке право батьків (що передбачене також законодавством України) є проявом втручання у сферу релігійної свободи дитини. Відтак дитина, як і будь-яка інша людина, формально начебто має конституційно гарантоване право на свободу совісті, проте на практиці позбавляється можливості самостійно, без зовнішнього впливу визначати своє ставлення до релігії. Більш прийнятною при цьому постає норма Федерального закону Російської Федерації «Про свободу совісті та релігійні об'єднання» від 26 вересня 1997 р. № 125-ФЗ [5] про те, що виховання дітей здійснюється батьками («з урахуванням права дитини на свободу совісті та свободу віросповідання»).

У будь-якому разі виправданим вбачається закріплене право держави втручатись у виховання дитини, якщо «спонукування до релігійних дій» загрожує її життю, здоров'ю та правам [3]. Хоча останнє має стосуватись випадків спонукування дитини до небезпечних як релігійних, так і атеїстичних дій.

Система освіти в Республіці Білорусь, як і в Україні, має світський характер, а доступ до освіти не залежить від ставлення особи до релігії, що передбачено ст. 9 Закону Білорусі «Про свободу совісті та релігійні організації» від 17 грудня 1992 р. № 2054-ХІІ [3] (далі – Закон РБ № 2054-ХІІ). При цьому досить показовим є те, що хоча освітні заклади повністю й відмежовані від релігійних організацій, проте з питань виховної діяльності «за письмовими заявами батьків або осіб, які їх замінюють (самих повнолітніх, які навчаються)» в позаучбовий час можуть взаємодіяти з релігійними організаціями. З одного боку, така взаємодія може відігравати позитивну роль у вихованні населення, профілактиці правопорушень, пропагуванні здорового способу життя тощо. З іншого боку, межі та зміст виховної діяльності релігійних організацій окреслюються лише в загальних рисах (Постанова Ради Міністрів Республіки Білорусь «Положення про порядок, умови, зміст і

форми взаємодії установ освіти з релігійними організаціями в питаннях виховання учнів» від 24 червня 2011 р. № 838 [6]), що за відсутності належного контролю створює ризики проведення в межах подібної взаємодії релігійного пропагування в освітніх закладах.

Іншою особливістю є менша порівняно з Україною розвиненість у Республіці Білорусь системи релігійної освіти, зокрема, релігійні організації можуть створювати не повноцінні навчальні заклади, а лише «навчальні групи та недільні релігійні школи» [3]. Вважаємо, що в цьому випадку ключовою повинна бути не стільки організаційно-правова форма релігійного навчання, скільки виключно його добровільність. Крім цього, рівність громадян у своїх релігійних правах актуалізує також закріплення наразі не врегульованої Законом РБ № 2054-ХІІ [3] вимоги щодо проведення релігійного виховання в дусі толерантності, терпимості й поваги до віруючих інших віросповідань та до осіб, які не сповідують релігії.

Принцип взаємного невтручання держави й релігійних організацій у діяльність одна одної є однією з вихідних засад побудови їх відносин у сучасному світському демократичному громадянському суспільстві. Саме це загалом задекларовано в ст. 8 Закону РБ № 2054-ХІІ [3], не допускаючи виконання релігійними організаціями державних функцій і вплив держави на їх діяльність. Водночас зрозуміло, що реальне дотримання принципу взаємного невтручання потребує додаткового розгорнутого законодавчого визначення форм і змісту взаємодії держави з релігійними організаціями, у тому числі щодо контролю за дотриманням ними чинного законодавства. Доречним та обґрунтованим вважаємо передбачений Законом РБ № 2054-ХІІ [3] обов'язок держави сприяти терпимості й повазі між громадянами, які сповідують різні віросповідання або не сповідують релігії. Однак, як і в Україні, ефективна реалізація названого завдання потребує насамперед напрацювання дієвих шляхів і механізмів державного пропагування релігійної терпимості, залучення до діалогу й співпраці різних релігійних організацій та інших громадських формувань.

Як недолік правового регулювання релігійних відносин у Республіці Білорусь також варто назвати відсутність відповідної Концепції державної політики в релігійній сфері (наприклад, таку концепцію було затверджено в Республіці Казахстан Указом Президента «Про затвердження Концепції державної політики в релігійній сфері Республіки Казахстан на 2017–2020 роки» від 20 червня 2017 р. № 500 [7]). Саме такий концептуальний програмний документ, ухвалений державою за погодженням із представниками релігійних організацій, має комплексно визначати актуальні проблеми, цілі й завдання в цій галузі, напрями та форми розвитку релігійних відносин, конкретні спрямовані на це заходи, а також строки їх виконання та відповідальних осіб.

У Республіці Молдова ключові для сучасної світської демократичної держави засади правового регулювання релігійних відносин (свобода совісті, релігійна терпимість, відмежування релігійних культів від держави, світський характер державної освіти тощо) закладені в Конституції Республіки Молдова від 29 липня 1994 р. [8]. При цьому пряме застосування більшості таких положень ускладнюється без їх додаткового розкриття на законодавчому рівні. Вважаємо, що конституційне регулювання релігійних відносин, крім визначення основ для прийняття профільних законів, також повинне мати самостійне значення, безпосередньо встановлюючи зрозумілі межі релігійної свободи.

Насамперед ст. 31 Конституції Республіки Молдова від 29 липня 1994 р. [8] гарантує «свободу совісті», хоча й не конкретизує її зміст. Водночас профільний Закон Республіки Молдова «Про свободу совісті, думки і віросповідання» від 11 травня 2007 р. № 125 [9] (далі – Закон РМ № 125) нарівні з вищезгаданою свободою совісті гарантує також свободу віросповідання, так само не наводячи поняття цих свобод, їх зіставлення чи розмежування. На нашу думку, такий підхід дещо ускладнює термінологічний апарат правового регулювання релігійних відносин, відділяючи свободу віросповідання, яку більш доречно розглядати як один із базових складників свободи совісті, як свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодну.

Загалом же для Молдови, як і будь-якої іншої демократичної світської держави, характерна рівність громадян перед законом незалежно від релігії [8], що насамперед означає незалежність прав громадян від їхніх релігійних переконань, а також заборону переслідування за переконання та примус до приєднання до певного релігійного культу. Як позитив конституційного регулювання релігійних відносин у Молдові варто назвати його спрямованість на забезпечення релігійної терпимості та взаємної поваги, заборону ворожнечі між релігійними культурами й закликів до релігійної ворожнечі [8]. На нашу думку, вказане відображає правильне усвідомлення сутності свободи совісті, яка повинна передбачати насамперед повагу й дотримання релігійних прав інших осіб, а вже потім – право вільно сповідувати та виражати свої релігійні чи атеїстичні погляди. При цьому профільний Закон РМ № 125 [9] передбачає можливість зупинення та припинення діяльності релігійних культів через їхню релігійну нетерпимість, хоча не менш нагальним вбачається пріоритетне спрямування діяльності держави не стільки на реагування на випадки (зокрема, через кримінальну відповідальність за конфесійну нетерпимість), скільки на попередження та запобігання подібним випадкам.

Також варто звернути увагу на законодавчо закріплену можливість обмеження права на свободу віросповідання з підстав «забезпечення громадського спокою, охорони громадського порядку, здоров'я та моральності або захисту прав і свобод людини» [9]. Із цього приводу необхідно окреслити не лише деяку абстрактність наведених підстав обмеження релігійних прав, а й одночасну неврегульованість суб'єктів, форм і меж їх обмеження, що є необхідною гарантією дотримання свободи совісті. Водночас Закон РМ № 125 [9] чітко встановлює, що держава, обмежуючи в окремих випадках право на свободу віросповідання, не може оцінювати легітимність будь-яких віросповідань. Це концептуальне положення, що є втіленням відмежованості держави й церкви, доцільно перенести також у профільне законодавство України. Досить цікавою в контексті імплементації в законодавство України постає також норма щодо заборони «надмірного прозелітизму» (хоча більш правильно було б говорити «примусового прозелітизму»), реальність і дієвість якої потребує врегулювання конкретних заходів юридичної відповідальності за застосування фізичного або психологічного примусу під час схилення громадян до певної віри.

Питання загального режиму релігійних культів, згідно зі ст. 72 Конституції Республіки Молдова від 29 липня 1994 р. [8], цілком обґрунтовано віднесені до предмета регулювання органічних законів. Водночас належне правове врегулювання релігійних відносин потребує застосування єдиного комплексного підходу, що актуалізує віднесення до предмета регулю-

вання органічних законів також інших питань забезпечення свободи совісті, відносин держави й церкви. При цьому порівняно з дещо застарілим законодавством у релігійній сфері в Україні показовим є поступове оновлення та розвиток такого законодавства в Республіці Молдова; зокрема, чинний профільний Закон РМ № 125 [9] був прийнятий на зміну застарілому за змістом Закону Республіки Молдова «Про культу» від 24 березня 1992 р. № 979-XII. Крім загальних засад свободи совісті, Закон РМ № 125 досить вичерпно регламентує статус, порядок створення, реєстрації й припинення релігійних культів, питання їх діяльності та майна. Як позитив (що може бути використано також в Україні) маємо назвати закріплення Законом РМ № 125 [9] легальних дефініцій понять релігійного культу, релігійної громади, релігійних переконань, релігійної діяльності, віруючого, культових предметів тощо, що загалом сприяє зрозумілості, однозначності й погодженості правового регулювання релігійних відносин.

У Республіці Молдова, як і в Україні та в Білорусі, державна освіта має світський характер. Водночас у Молдові досить розвинене регулювання релігійної освіти, свободу якої держава конституційно зобов'язується забезпечувати. Зокрема, згідно із Законом РМ № 125 [9] релігійні культури та релігійні громади можуть утворювати теологічні навчальні заклади будь-якого рівня. З одного боку, це забезпечує державне впорядкування сфери релігійної освіти без надмірного втручання з боку держави та, відповідно, надає широкі можливості для вільної реалізації громадянами своїх релігійних прав. З іншого ж боку, законодавчі положення належною мірою не розкривають систему державного контролю за функціонуванням теологічних навчальних закладів, не містять гарантії добровільності такого релігійного навчання (особливо в частині неповнолітніх) і його толерантного характеру. Те ж стосується факультативності релігійно-морального виховання в державних навчальних закладах, порядок згоди або відмови від якого безпосередньо законодавчо не регламентується. Крім того, дещо неточно, на наше переконання, у Законі РМ № 125 [9] визначається мета релігійного навчання – підготовка релігійними культурами власного персоналу, тоді як у дійсності здобуття релігійної освіти не завжди може бути пов'язане з прагненням особи до виконання в подальшому певних обов'язків у релігійному культі.

Згідно з Конституцією Республіки Молдова від 29 липня 1994 р. [8] відносини держави та релігійних культів у Молдові будуються на засадах свободи й самостійності останніх, що означає їх рівність, заборону необґрунтованого втручання держави та релігійних громад у діяльність одна одної. При цьому ключового значення набуває цілеспрямована державна підтримка релігійних культів, що проявляється в судовому та адміністративному захисті їх прав (відновлення порушеного права, припинення порушень, відшкодування шкоди тощо), взаємодії держави та релігійних культів, укладенні з ними угод про співпрацю, стимулюванні їх культурної й благодійної діяльності. Окрім того, зауважимо фрагментарність конституційного закріплення такої форми державної підтримки релігійних культів, як «спрощення присутності в армії, лікарнях, тюрмах і притулках» [8], що з невідомих причин не стосується, наприклад, дитячих будинків, інтернатів, будинків для старих, поліції тощо. Загалом погоджуючись із важливістю державної підтримки й захисту прав релігійних культів, варто наголосити на тому, що Законом РМ № 125 [9] повинна приділятися увага захисту прав і законних інтересів не лише релігійних об'єднань, а й загалом усіх громадян із питань свободи совісті.

Дещо неоднозначною, на нашу думку, є ч. 5 ст. 15 Закону РМ № 125 [9], згідно з якою держава визнає «особливу важливість та першочергову роль Молдавської православної церкви» в житті, історії й культурі народу. З одного боку, вказане зумовлене певними національними традиціями та реальною поширеністю цього релігійного культу. До того ж сама по собі вказана норма не передбачає певних конкретних переваг чи привілеїв для Молдавської православної церкви. З іншого боку, навіть здебільшого декларативна норма про першочергову роль цього релігійного культу фактично вже не узгоджується з базовими принципами цілковитої свободи совісті, рівності релігійних культів перед законом і державними органами, пріоритетності запобігання релігійній ворожнечі.

Висновки. Таким чином, правове регулювання релігійних відносин у Білорусі та Молдові виявляє як спільні, так і відмінні риси із законодавством України, що зумовлені традиціями, станом суспільного розвитку, особливостями державного ладу та іншими факторами. Пріоритетними напрямками використання зарубіжного досвіду в Україні є такі:

- оновлення й узгодження профільного законодавства, урегулювання термінологічного апарату, затвердження Концепції державної політики в релігійній сфері;
- уточнення підстав обмеження релігійних прав, розширення гарантій права неповнолітніх на свободу совісті;
- розвиток взаємодії держави з релігійними організаціями, забезпечення дієвого контролю за ними;
- інтенсифікація державного пропагування релігійної терпимості, заборона примусового прозелітизму;
- недопущення надання переваг чи привілеїв окремим релігійним організаціям.

Література:

1. Конституція Республіки Беларусь от 15 марта 1994 г. № 2875-ХІІ // Ведомости Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь. – 1994. – № 9. – Ст. 144.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. О свободе совести и религиозных организациях : Закон Республики Беларусь от 17 декабря 1992 г. № 2054-ХІІ // Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. – 1993. – № 2. – Ст. 18.
4. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

5. О свободе совести и о религиозных объединениях : Федеральный закон Российской Федерации от 26 сентября 1997 г. № 125-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1997. – № 39. – Ст. 4465.
6. Положение о порядке, условиях, содержании и формах взаимодействия учреждений образования с религиозными организациями в вопросах воспитания обучающихся : Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 24 июня 2011 г. № 838 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2011. – № 74. – Ст. 5/34038.
7. Об утверждении Концепции государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2017–2020 годы : Указ Президента Республики Казахстан от 20 июня 2017 г. № 500 // Собрание актов Президента и Правительства Республики Казахстан. – 2017. – № 24. – Ст. 189.
8. Конституция Республики Молдова от 29 июля 1994 г. // Monitorul Oficial. – 1994. – № 1. – Ст. 140.
9. О свободе совести, мысли и вероисповедания : Закон Республики Молдова от 11 мая 2007 г. № 125 // Monitorul Oficial. – 2007. – № 127–130. – Ст. 546.

Паїда Ю. Ю. Особенности правового регулирования религиозных отношений в Беларуси и Молдове

Аннотация. Выполнен анализ теоретических положений и нормативно-правового регулирования относительно основ и принципов организации религиозных отношений в Беларуси и Молдове, определена их сущность, основные черты и значение, а также обоснованы приоритетные направления развития правового регулирования религиозных отношений в Украине.

Ключевые слова: правовое регулирование, религиозные отношения, свобода мировоззрения, вероисповедание, Беларусь, Молдова.

Païda Yu. Features of legal regulation religious relations in Belarus and Moldova

Summary. The analysis of the theoretical positions and normative-legal regulation concerning the basis and principles of organization religious relations in Belarus and Moldova is made; also it was determined its essence, main features and significance, as well as substantiated priority directions of improving legal regulation of religious relations in Ukraine.

Key words: legal regulation, religious relations, freedom of conscience, religion, Belarus, Moldova.